

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет історії та філософії

(повне найменування факультету)

Кафедра всесвітньої історії

(повна назва кафедри)

## Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: «Практики боротьби з чумою у ренесансній Венеції»

«Plague control practices in Renaissance Venice»

Виконала: студентка денної форми навчання  
спеціальності 032 Історія та археологія  
Лобачова Тетяна Олександрівна

Керівник викл. Чепіженко В. В. \_\_\_\_\_

Рецензент к.і.н. Ващук Л. В.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ \_\_ від \_\_\_\_\_ 2020 р.

Завідувач кафедри

\_\_\_\_\_ Гребцова І. С. \_\_\_\_\_  
(підпис) (прізвище, ініціали)

Захищено на засіданні ЕК № 1

протокол № \_\_ від \_\_\_\_\_ 2020 р.

Оцінка \_\_\_\_\_ / \_\_\_\_\_ / \_\_\_\_\_  
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Голова ЕК

\_\_\_\_\_ Гребцова І.С. \_\_\_\_\_  
(підпис) (прізвище, ініціали)

Одеса – 2020

## ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Джерельна база та історіографія дослідження.....	8
1.1. Історіографія роботи.....	8
1.2. Джерельна база.....	18
Розділ 2. Модель суспільної охорони здоров'я у Ренесансній Венеції.....	24
2.1. Магістрат та боротьба з пандемією .....	24
2.2. Лазарети та карантини в контексті розвитку системи охорони здоров'я у Венеції XV–XVII ст. ....	35
Розділ 3. Рання сучасна медицина на прикладі венеціанських протиепідеміологічних практик.....	42
3.1. Ідея інфекції та ізоляції.....	42
3.2. Лікування та благодійність.....	50
3.3. Хвороби та смерть.....	59
Висновки .....	70
Список джерел та літератури.....	74
Додатки.....	81

## ВСТУП

**Актуальність теми** полягає у тому, що вивчення питання чумних епідемій в Італії XIV–XVII ст. з залученням європейського контексту дає змогу виявити розвиток медичних знань та простежити динаміку засобів по запобіганню епідемії. Дана тема є мало дослідженою в українській науці. У сучасних підходах, котрі характеризуються інтересом до культури та історії адаптації, дослідження чумних епідемій досить актуально.

Роль практик по запобіганню чуми у ренесансній Венеції загалом дає можливість сформулювати уявлення про стан медицини як науки у пізньому середньовіччі та ранньому модерному часі.

Сучасні госпіталі мають досить довгу історію розвитку. Їх особливе поширення припадає на час чумної епідемії XVI–XVII ст., коли виникають лазарети та заходи безпеки проти епідемій, зокрема карантини. Протягом століть до формування лікарської справи були залучені різні верстви населення. Впровадження нових порядків магістратом та діяльність органу охорони здоров'я у ренесансній Венеції дають можливість простежити спадкоємність та поширення практик у боротьбі з епідемічними хворобами.

**Метою** цього дослідження є вивчення впливу чумних епідемій в ренесансній Венеції XVI–XVII ст. на суспільство та формування практик, котрі виробляло дане суспільство для порятунку від пандемії. Для розкриття мети треба вирішити наступні **завдання**:

- 1) Розглянути наявну історіографію дослідження;
- 2) Виокремити джерельну базу;
- 3) Дослідити лазарети та карантини в контексті розвитку системи охорони здоров'я у Венеції XV–XVII ст.;
- 4) Розглянути, яким чином магістрат боровся з пандемією;
- 5) Виявити, у чому полягала ідея інфекції та ізоляції;
- 6) Визначити, яким чином відображалися лікування та благодійність у ренесансній Венеції;

7) Розглянути, як у ті часи уявляли хворобу та смерть.

**Об'єктом дослідження** є серія епідемій чуми, що відбулись у Венеції протягом XVI–XVII ст.

**Предмет дослідження** – практики по запобіганню поширення чуми, з ліквідації чумних епідемій та їх соціальний контекст у Венеції XVI – XVII ст.

**Хронологічні межі дослідження:** друга половина XV – перша половина XVII ст. – період під час якого поширюються епідемії чуми, що призводить до утворення запобіжних заходів.

**Географічні межі дослідження:** Венеціанська республіка з підвладними територіями, в більш широкому плані Апеннінський півострів.

**Дослідницька методика.** У роботі було використано наступні методи: аналізу і синтезу, а саме для виокремлення уявлень про чуму від її конкретного наукового обґрунтування; індукції та дедукції – використовувався у другому розділі, для дослідження поширення карантинної системи з Венеції та загалом на Апеннінському півострові, а також, щодо законодавчої діяльності влади з приводу санітарних заходів в Італії та їх поширення у Венеції; описання та виміру – був доцільним у третьому розділі під час опису лікування чумних епідемій; історико-порівняльний – використовувався у третьому розділі роботи для виявлення різниці у сприйнятті чумних епідемій її якісних та кількісних характеристик; історико-типологічний – був залучений під час дослідження формування постаті чумного лікаря у третьому розділі; історико-проблематичний – використовувався у першому розділі під час опису історіографії теми.

Також у роботі були використані міждисциплінарні методи дослідження, зокрема антропо-соціальний – для окреслення стану населення у добу чуми та ставлення суспільства до практик по запобіганню чумним епідеміям. Були використані методи медичних наук для поглиблення об'єкту дослідження.

**Джерельна база дослідження.** Слід відмітити значну кількість інформації, що міститься у наявних на сьогодні джерелах. У нашому

дослідженні ми виокремлюємо декілька тем на котрі й поділено джерельну базу, а саме:

- роботи, які загалом розповідають про епідемію чуми;
- документи та описи практик, які використовував магістрат з приводу боротьби з епідемією;
- роботи, що мають інформацію про лікарів тих часів та нариси самих лікарів.

Більш детальну інформацію з характеристикою самих джерел буде наведено у другому підрозділі першого розділу роботи.

**Ступінь наукової розробки теми.** Слід відзначити, що дана тема краще вивчена у західноєвропейських країнах, а особливо в Італії. У першу чергу, це обумовлено вивченням історії країни та наявністю широкого спектру архівних матеріалів. Наукові досліджені, залучені до вирішення поставлених нами завдань, було розподілено на наступні групи:

- 1) Праці, у яких вивчаються запобіжні заходи проти чуми у Венеції;
- 2) Роботи, присвячені медичним заходам та лікарям у Венеції;
- 3) Роботи з історії медицини;
- 4) Роботи з історії Венеції та Італії загалом;

Аналіз історіографії проведено в першому підрозділі першого розділу нашої роботи.

**Новизна роботи** полягає у виявленні особливостей проведення протиепідемічної політики урядом Венеціанської республіки часів Ренесансу, передусім уведення карантину. Також у ході роботи було встановлено, що саме географічне положення Венеції обумовило виникнення карантину на її території.

Матеріали дослідження були **апробовані** на чотирьох конференціях: Наукова конференція молодих вчених з міжнародною участю «Феномен Європи: проблеми державотворення», Львівський національний університет імені Івана Франка, 2018 р.; V та VI Міжнародні науково-практичні семінари «Текст і образ: особливості взаємодії між наративом та візуальністю»,

кафедра історії мистецтв Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 12 жовтня 2018 р. та 18 жовтня 2019 р.; VII-а Всеукраїнська конференція студентів, аспірантів, докторантів та молодих вчених «Одеські читання: актуальні проблеми всесвітньої історії», ОНУ імені І. І. Мечникова, 24 жовтня 2020 р. та знайшли своє відображення у наступних двох публікаціях: «Формування карантинних заходів на прикладі Венеції XV ст.» [34] та «Екологічна складова у венеціанській політиці боротьби з чумою» [33].

**Обґрунтування структури роботи.** Робота складається зі вступу, трьох розділів, що поділяються на сім підрозділів, висновків, списку джерел та літератури й додатків.

Перший розділ «Джерельна база та історіографія дослідження» має два підрозділи. У підрозділі 1.1. «Історіографія роботи» простежується наукова розробка даної теми серед вітчизняних та закордонних дослідників. Підрозділ 1.2. «Джерельна база» вміщує матеріали стосовно практик боротьби з чумними епідеміями юридичного (акти і т.д.), статистичного та нарративного (опис стану населення і т.д.) характеру.

Другий розділ «Модель суспільної охорони здоров'я у Ренесансній Венеції» складається з двох підрозділів: «Магістрат та боротьба з пандемією», в якому описано діяльність органу охорони здоров'я, що на офіційному рівні видавав положення про введення карантину, та «Лазарети та карантини в контексті розвитку системи охорони здоров'я у Венеції XV–XVII ст.», що містить інформацію стосовно становлення карантинних заходів у Венеціанській республіці та територіях, що входили до її складу. Особливим питанням стає започаткування лазаретів, як центру карантинної справи.

Перший підрозділ третього розділу «Рання сучасна медицина на прикладі венеціанських протиепідеміологічних практик» – «Ідея інфекції та ізоляції» – вміщує матеріали епідемій, наводить приклади поширення епідемії у минулих сторіччях та спроби обґрунтування походження чуми. В

ньому акцентується увага на необхідності поширення запобіжних протиепідеміологічних практик у ті часи. Підрозділ 3.2. «Лікування та благодійність» описує спроби італійських лікарів боротися з епідемією чуми, використовуючи усі існуючі заходи, як офіційної медицини, так і народної. Також, саме тут, показано належність різних соціальних груп до стану лікарів, а також рівень їх освіченості у медичній сфері. Підрозділ 3.3. «Хвороби та смерть» встановлює загальний стан населення під час епідемії та намагання лікарів виокремити нове знання від античного, галенівського.

Додатки у вигляді ілюстрацій сприяють поглибленню у тематику роботи.

Загальний обсяг роботи – 88 сторінок, з яких основного тексту – 72 сторінки. Список джерел та літератури нараховує 70 позицій.

## ВИСНОВКИ

Політика міста завжди досліджувалась досить детально, особливої уваги потребувало виділення санітарних та карантинних заходів. Ми бачимо досить ґрунтовний шар інформації, який було накопичено за допомогою джерельної бази та синтезовано у роботах досліджених авторів. Слід звернути увагу, на авторів, які підіймають питання впровадження запобіжних заходів від чуми на підлеглих Венеції територіях, бо саме там є можливість виявити прорахунки тогочасної «охорони здоров'я». Наявність робіт, які стосуються загального впорядкування запобіжних заходів на території Апеннінського півострову дає можливість побачити поширення концепції Венеціанського карантину. Завдяки використаним роботам складається повне уявлення про стан медичної справи загалом та праці лікаря зокрема. А це у свою чергу дає можливість дослідити, хто саме та яким чином боровся з епідемією.

Джерельна база даної теми дає можливість простежити уявлення стосовно чумних епідемій з плином часу, як з точки зору лікарів, так і у відображенні художньої літератури. Досить цінним матеріалом для нашої роботи були праці самих лікарів, котрі боролися з епідемією. Так є можливість порівняти, не тільки різні точки зору щодо чуми, а й побачити рівень освіченості ренесансних лікарів, ба навіть обізнаність нотаріусів у справах сучасної їм медицини. Що ж до впроваджень магістрату, то ці джерела безумовно дають інформацію як для вивчення започаткування політики охорони здоров'я населення, так і для виявлення практик по запобіганню епідемії загалом.

Наше дослідження будувалось на виокремленні протиепідемічних практик у ренесансній Венеції. Спершу необхідно зосередитися на безпосередній діяльності самого уряду, його нововведеннях. В цей час виділяються магістрати, які займалися виключно охороною здоров'я. Так ми бачимо, що великі смертності та епідемії не обов'язково призводять до

трансцендентальної релігійності та ослаблення державних утворень. Найважливіша чума в Італії XVI ст. мала протилежний ефект. Мобілізація величезних ресурсів для боротьби з чумою в 1575–1578 рр. та успішне заохочення і примус духовенства та медичних працівників залишатися на своїх посадах, ризикуючи своїм життям для громади, сприяли зростанню Венеції. Цей успіх, проголошений у чумній поезії та прозі, призвів до прославлення окремих правителів та повчання про необхідність і цінність підданих підкорятися, тим самим посиливши абсолютистський авторитет влади наприкінці XVI ст. Магістрат вчився на своїх помилках: довірившись падуанським лікарям, він втратив більшу частину населення, а відповідно й платників податків, тому й повернулася до старої, проте дієвої практики карантину.

Практика карантинної системи бере свій початок у XIV ст. у Венеції та динамічно розвивається до XVII ст. Розглянувши етимологію самого поняття «карантин», стає зрозумілим головний захід: очікування протягом 40 днів. Саме цей час був необхідний для виявлення заразного товару, або взагалі поширення епідемії серед новоприбулих, котрі потрапляли до карантину – обмеженого простору за містом. Формуючи заходи по запобіганню поширення епідемії серед торгового міста магістрати вводили нові перевірки кораблів, такими були векселі та корабельні журнали, що мали свідчити чи знаходились хворі на кораблі, або чи відвідував корабель місто у якому був карантин. Коли питання з документацією були врегульовані, подорожуючі мусили перебувати у карантині. У Венеції їх було два, названі «Старим» та «Новим» лазаретами. Після цього команді давали право зійти у місто. Лазарети у свою чергу мали обслуговуючий персонал та фінансувалися за рахунок держави. Наявність запобіжних заходів у вигляді лазарету зменшувала ризик поширення епідемій, проте це не завжди допомагало. Епідемії XVI–XVII ст. поширювалися навіть при наявності карантину, але ставали більш локальними. Також не слід забувати про спроби торговців покинути карантин раніше заданого терміну, що присікалося охороною, але

випадки були. Несанкціонованість покидання карантину призводили до потрапляння хвороби у міста.

Ще як один вид практики у боротьбі з чумою виокремлюються благодійні заходи, серед яких ми розрізняємо церковну і лікарську діяльність. Проте слід зауважити, що не всі лікарі були досить обізнаними у цій справі, ба навіть деякі не мали медичної освіти, проте діяльність шарлатанів, цирульників, жінок у якості медиків була обумовлена потребою дня. І саме з усіх перелічених склався образ чумного лікаря як такого, що став досить популярним символом боротьби з чумою у майбутні роки. Стосовно запобіжних заходів, то також був задіяний широкий спектр різних препаратів: фумігація та дезінфекція. Наявність великої кількості медичних заходів для збереження здоров'я призводила головним чином до очищення повітря, а виявлення заразного товару, або ж речей якими користувався хворий спонукало до їх дезінфекції. Хоча населення неповністю розуміло причини хвороби, воно почало слідкувати за своєю гігієною, що у свою чергу зменшувало популяцію блох – головних разнощиків хвороби.

Медичне лікування мало широкий спектр засобів проти чуми, починаючи від звичайних пігулок і закінчуючи досить складними у приготуванні засобами, наприклад, теріак. Населення було готове приймати будь-яку поміч, і тому наявність талісманів від хвороб мала широкий попит, усе до чого можна було прилаштувати «лікування від чуми», навіть на наш погляд абсурдне, у XVI–XVII ст. користувалось попитом.

Свою лепту внесла й церква з благодійницькою діяльністю (прощення гріхів, проповіді та ін.). Церковні заходи у свою чергу призводили до полегшення душевних страждань помираючих. Рух «флагеллантів» був наслідком безнадійного стану суспільства.

Завдяки зверненню до епідемій попередніх сторіч, а саме XIV та XV, складається повна картина того як уявлялось сучасниками розповсюдження чумної епідемії. Очевидною є недостатність наукових знань того часу, нездатність обґрунтування причини поширення епідемій. Серед загальних

симптомів виокремлюється наявність бубонів. Також у той час відбувались спроби розрізнити види чуми (бубонна та легенева). Серед медиків досліджуваного періоду ширились чвари з приводу оголошення діагнозу, тому до їх лав починали примикати й ті, хто власне не мав медичної освіти, проте досить добре спостерігав за симптомами серед хворого населення та користувався попитом серед місцевих (нотаріуси, ремісники і т.д.). Також даний період виокремлюється й тим, що нарешті теорію міазмів було поставлено під сумнів у роботах Фракасторо.

Так протягом декількох століть за рахунок тисяч жертв, люди почали розуміти не лише заразність даної хвороби і необхідність ізоляції (як одного з засобів для виживання), а й поступово почали розрізняти види чуми. Наявність протиепідеміологічних практик хоч і не досить швидко, проте з часом більш дієво, призвела до локалізації хвороби, а у майбутніх сторіччях майже до повної ліквідації загрози чумних епідемій.

## СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

### ДЖЕРЕЛА

1. Боккаччо Дж. Декамерон. М.: Худ. лит., 1955. URL: <http://www.lib.ru/INOOLD/ВОККАЧНО/dekameron.txt> (останнє звернення: 19.05.2020)
2. Виллани М. Хроника. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/rus/Villani/matteo.phtml?id=10600&fbclid=IwAR2ipeKjeGrxOH-OxG-Bz7yNys8bB72UEFLLeTQShoDFGmcRSC5UoaMmBCzs> (останнє звернення: 19.05.2020)
3. Кардано Дж. О моей жизни / ред.-сост. Ю.П. Зарецкий; пер. на рус. Ф.А. Петровского и др. М.: Изд-во ВШЭ, 2012. 335 с.
4. Контарини Г. О магистратах и устройстве Венецианской республики / перевод с латин. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2013. 222 с.
5. Фракасторо Дж. О контагии, контагиозных болезнях и лечении в трех книгах / под ред. К.М. Быкова. М.: Изд-во АН СССР, 1954. 324 с.
6. An itinerant medicine vendor performing on stage with a snake in an attempt to sell his wares. Etching by G.M. Mitelli. Iconographic Collections  
Keywords: Giuseppe Maria Mitelli. URL: <https://wellcomeimages.org/indexplus/image/V0016163.html> (23.03.2019)
7. Bartholini T. Historiarum anatomicarum [et] medicarum rariorum centuria V. [et] VI. Accessit Joannis Rhodii Mantissa anatomica. Typis Henrici Gödliani, 1661. 386 p.
8. Benedetti R. Ragguaglio delle allegrezze, solennità, e feste fatte in Venetia per la felice vittoria / Presso Gratioso Perchaccino, 1571. 16 p.
9. Carabellese F. La peste del 1348, e le condizioni della sanità pubblica in Toscana / Rocca S. Casciano, Cappelli, 1897. 153 p.
10. D'Amato C. Prattica nuoua, et vtilissima di tutto quello, ch'al diligente barbiero s'appartiene, cioè di cauar sangue, medicar ferite, & balsamar corpi

humani: con altri mirabili secreti, e figure. Apresso Gio. Battista Brigna, 1669. 88 p.

11. Donzellini G. De Natura, Causis, et Legitima Curatione Febris pestilentis / Camillum & Rutilium Borgominerios, 1570. 36 p.

12. Donzellini G. Discorso Nobilissimo e Dottissimo Preservativo Et Curativo della Peste / dei Gobi da Salò, H., 1577. 20 p.

13. Galen Method of Medicine / Ian Johnston. Volume I, Books 1-4. London: Harvard University Press, 2011. 461 p.

14. Glisenti A. Il summario delle cause che più dispongono i corpi de gli huomini a patire la corrottione pestilente del presente anno 1576 / Venezia, 1576. 24 p.

15. Gratiolo A. Avisi a precipi del modo c'hanno a tenere per iscacciare la peste // Preto P. Peste e societa a Venezia nel 1576. Vicenza, 1978. P. 191-194.

16. Ingrassia G. Trattato assai bello et utile dei doi mostri nati in Palermo / G.M. Mayda for G.F. Carara, 1560. 48 p.

17. Liber Statutorum Civitatis Castelli. Impressum in Ciuitate Castelli per Antonium de Mazochis & Nicolaum & Bartolameum fratres de Guccij de Cortona, 1538. 83 f.

18. Massa N. Ragionamento sopra le infermità, che vengono dall'aere pestilentielle del presente anno / Venetia, All'insegna della Stella, 1556. 31 p.

19. Mercurio G. De gli errori popolari d'Italia. Verona, 1645. 592 p.

20. Porti A. De peste libri tres, quibus accedit quartus de variolis / Petrum Dehuchinum, 1580. 159 p.

21. Raimondo A. Apologia / Apresso Marco Ginammi, 1634. 158 p.

22. Raimondo A. Discorso / Padoa, 1576. 18 p.

23. Righi A. Historia contagiosi morbi, qui Florentiam populatus fuit anno 1630 / Francisci Honufrij, 1633. 236 p.

24. Secreti di medicina mirabiliss. del poco ecte e tutto ignor. M. Agresto de' Bruschi, detto il dottor bragheton ... Con vna visita di esso medico, a vn'infermo

suogliato. Li er. del Cochi, 1635. URL: [https://books.google.com.ua/books?id=Jd9mAAAAcAAJ&hl=ru&source=gbs\\_navlinks\\_s](https://books.google.com.ua/books?id=Jd9mAAAAcAAJ&hl=ru&source=gbs_navlinks_s) (останнє звернення: 19.05.2020).

25. Zanardi Z. Bononia Manifesta. Supplemento al Catalogo dei bandi, editi, costituzioni e provvedimenti diversi, stampati nel XVI secolo per Bologna e il suo territorio / Casa Editrice Leo S. Olschki, 2014. 197 p.

## ЛІТЕРАТУРА

26. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV – XVIII вв. Т. 1. Структуры повседневности: возможное и невозможное / Пер. с фр. Л.Е. Куббеля. М.: Прогресс, 1986. 624 с.

27. Бродель Ф. Средиземное море и средиземноморский мир в эпоху Филиппа II: В 3 ч. Ч. 1: Роль среды / Пер. с фр. М.А. Юсима. М.: Языки славянской культуры, 2002. 496 с.

28. Город в средневековой цивилизации Западной Европы. Т. 1. Феномен средневекового урбанизма / отв. ред. А.А. Сванидзе. М.: Наука, 1999. 390 с.

29. Гусарова Т.П. Рецензия на: Фьюми Э. Демография, урбанизация и общественные классы в Прато от эпохи коммун до нового времени // Демография западноевропейского средневековья в современной зарубежной историографии к XVI Международному конгрессу исторических наук. Реферативный сборник. М.: АН СССР, 1984. С. 240 – 248.

30. История Европы. Т. 3. От средневековья к новому времени (конец XV – первая половина XVII в.) / Отв. ред. В.И. Рутенбург. М.: Наука, 1993. 656 с.

31. Італійська книга епохи Відродження у фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І.І. Мечникова / упоряд. Є. Савельєва, відп. ред. В. Сминтина; наук. ред., вступ. ст. та пер. О. Радзиховська. Одеса: Астропринт, 2001. 88+30 с.

32. Ливи Баччи М. Конец игры // М. Ливи Баччи Демографическая история Европы. URL: [https://www.e-reading.club/chapter.php/1008270/24/Livi\\_Bachchi\\_-\\_Demograficheskaya\\_istoriya\\_Evropy.html](https://www.e-reading.club/chapter.php/1008270/24/Livi_Bachchi_-_Demograficheskaya_istoriya_Evropy.html) (останнє звернення: 10.11.2019).

33. Лобачова Т. Екологічна складова у венеціанській політиці боротьби з чумою. // Одиссос. Актуальні проблеми всесвітньої історії. Матеріали VII всеукраїнської конференції «Одеські читання – 2020». Одеса, 2020. С. 76–84.

34. Лобачова Т. Формування карантинних заходів на прикладі Венеції XV ст. // Феномен Європи: проблеми державотворення. Збірник матеріалів наукової конференції молодих вчених з міжнародною участю у Львівському національному університеті імені Івана Франка (15-17 листопада 2018 р.) / упорядник Р.Б. Тарановський, В.М. Мельник. Львів: Видання наукового журналу «Аннали юридичної історії», 2018. С. 13 – 15.

35. Мейер-Штейнег Т. Медицина XVII – XIX веков. М.: Вузовская книга, 1999. 128 с.

36. Руссев Н.Д. Безноса я привратница эпох: «Чёрная смерть» на Западе и Востоке Европы // *Stratum Plus*, 1997. С. 220 – 239.

37. Сорокина Т. История медицины: в 2-х тт. Т. 1. Ч. 3. URL: <http://bibliotekar.ru/423/17.htm> (останнє звернення: 01.12.2019).

38. Сорочан С.Б. История культуры Европы. Средние века. Харьков: Майдан, 2017. 396 с.

39. Alfani G. Plague in seventeenth-century Europe and the decline of Italy: an epidemiological hypothesis // *European Review of Economic History*, Volume 14, Issue 4, November 2013. P. 408 – 430.

40. Baldwin M. Toads and Plague: Amulet Therapy in Seventeenth-Century Medicine // *Bulletin of the History of Medicine*. 1993. №2. P. 227–247.

41. Vamji A. Medical care in early modern Venice. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/19902132.pdf> (останнє звернення: 14.05.2020).

42. Byrne J. Daily life during the black death. Connecticut, London.: Greenwood press Westport, 2006. 327 p.
43. Cacciavillani I. La sanità pubblica nell'ordinamento veneziano / presentazione Mariano Carraro. ARPAV, 2010. 164 p.
44. Carmichael A.G. Plague and the poor in Renaissance Florence. Cambridge University Press, 1986. 180 p.
45. Casalini F. Girolamo Donzellini, il medico che fu condannato a morte mediante affogamento 2017 . URL: <https://viaggiatoricheignorano.blogspot.com/2017/12/girolamo-donzellini-il-medico-che-fu.html> (останнє звернення: 05.12.2020).
46. Cipolla C. Miasmas and Disease / trans. Elizabeth Potter. New Haven: Yale University Press, 1992. 101 p.
47. Cipolla C. Public Health and the Medical Profession in the Renaissance. New York: Cambridge University Press, 1976. 136 p.
48. Encyclopedia of plague and pestilence : from ancient times to the present / George Childs Kohn, editor. 3rd ed. New York: Library of Congress Cataloging-in-Publication Data, 2007. 3rd P. 529 p.
49. Fenlon I. The Ceremonial City /Cambridge, 2008. 464 p.
50. Gensini G. F. The concept of quarantine in history: from plague to SARS // Journal of Infection. 2004. No. 49. P. 257–261.
51. Gentilcore D. All That Pertains to Medicine: Protomedici and Protomedicati in Early Modern Italy // Medical History. 1994. No. 38. P. 121-142.
52. Gentilcore D. Healers and healing in early modern Italy. Manchester and New York: University Press, 1998. 240 p.
53. Giraldo-Grueso M., Echeverri D., Conde R. The doctor of the plague // Rev. Colomb. Cardiol. 2017. No. 24 (6). P. 23-26.
54. Guenter B. Risse Seventeenth-century Pest Houses or Lazarettos: Rome 1656. URL: [https://www.researchgate.net/publication/301202484\\_Seventeenth-century\\_Pest\\_Houses\\_or\\_Lazarettos\\_Rome\\_1656](https://www.researchgate.net/publication/301202484_Seventeenth-century_Pest_Houses_or_Lazarettos_Rome_1656) (останнє звернення: 14.05.2020).

55. Henderson J. *The Black Death in Florence // Death in towns: urban responses to the dying and the dead*. Edited by Steven Bassett. Leicester University Press, 1992. pp. 136-150.
56. Jarcho S. *Italian Broadsides Concerning Public Health / Futura Pub Co*. 1st edition, 1986. 421 p.
57. Laughran M. A. *The body, public health and social control in sixteenth-century Venice*. Ph.D. dissertation. University of Connecticut, 1998. URL: [https://www.academia.edu/39396365/The\\_Body\\_Public\\_Health\\_and\\_Social\\_Control\\_in\\_Sixteenth\\_Century\\_Venice](https://www.academia.edu/39396365/The_Body_Public_Health_and_Social_Control_in_Sixteenth_Century_Venice) (останнє звернення: 25.10.2020).
58. Mocca C. *Discorsi preservativi e curativi della peste // Cambridge University Press, Vol. 67. No. 3 2014*. pp. 982-984
59. Mullett C. *The Bubonic Plague and England: An Essay in the History of Preventive Medicine*. Lexington: University of Kentucky Press, 1956. 401 p.
60. O'Connor J.J., Robertson E.F. *Girolamo Cardano*. URL: <http://www-history.mcs.st-andrews.ac.uk/Biographies/Cardan.html?fbclid=IwAR29dWJ3TslaGbILaaHHpalxzD-I51hW7XKdj8YwPZvlmsAC-S27iaa4o0E> (останнє звернення: 19.05.2020)
61. Palazzotto D. *The Black Death and Medicine: A report and analysis of the tractates written between 1348 and 1350*: Ph.D. dissertation. University of Kansas, 1973. 328 p.
62. Palmer R. *Girolamo Mercuriale and the plague of Venice // Girolamo Mercuriale: Medicina e Cultura nell'Europa del Cinquecento*, ed. Alessandro Arcangeli and Vivian Nutton. Florence: Leo S. Olschki, 2008. pp. 51-65
63. Palmer R. *The control of plague in Venice and northern Italy 1348-1600 / University of Kent*, 1978. 766 p.
64. Park K. *Healing the Poor: Hospitals and Medical Assistance in Renaissance Florence // Barry J., Jones C. Medicine and Charity before the Welfare State*. London and New York: Routledge, 1991. P. 26 – 41.
65. Preto P. *Peste e società a Venezia nel 1576 / Neri Pozza*, 1984 230 p.

66. Pullan B. Rich and Poor in Renaissance Venice: The Social Institutions of a Catholic State, to 1620 / Harvard University Press, 1971. 699 p.
67. Samuel K. C. Jr. Cultures of Plague: Medical Thinking at the End of the Renaissance / Oxford University Press, 2010. 342 p.
68. Stuard S.M. A state of Deference: Ragusa // Dubrovnik in the Medieval Centuries. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992. 288 p.
69. Tsiamis C. The Venetian Lazarettos of Candia and the Great Plague (1592-1595). URL: [https://www.researchgate.net/publication/260996529\\_The\\_Venetian\\_Lazarettos\\_of\\_Candia\\_and\\_the\\_Great\\_Plague\\_1592-1595](https://www.researchgate.net/publication/260996529_The_Venetian_Lazarettos_of_Candia_and_the_Great_Plague_1592-1595)(останнє звернення: 14.05.2020)
70. Venice and the mediterranean lazarettos / by Nelli-Elena Vanzan Marchini. Venice: Biblioteca Nazionale Marciana: Edizioni Della Laguna, 2004. 71 p.